

FILOSOFLAR OLARAK DESCARTES*

Heinz Heimsoeth

Descartes'in ölümünden beri geçen üç yüzyıl içinde, felsefe anlayışları ve hareketleri bakımından son derece zengin bir dünya uzanmaktadır. Bütün Avrupa milletlerinin büyük düşünürleri, hâlâ oluşup gelişmekte olan bu mânevî dünyanın kurulmasına yardım etmişlerdir. Çok defa birbirilerinden bambaşka olan, aralarında sık sık sert çatışmalar geçen bütün bu felsefe sistemlerinde, Descartes'in kendi yüzyılında istediği ve giriştiği işlerden her zaman için birşeylerin yaşadığını söylersek aşırı bir söz etmiş olmayız. Dünya ve hayat üzerindeki büyük soruların ele alındığı devirler boyunca sürüp giden çok-sesli Avrupa konuşmasında, o ilk ve kuvvetli etkisi hızını yitirdikten sonra bile, kendisiyle hesaplaşırken ya-hut tartışılırken ortaya çıkan yankı halinde de olsa, Descartes'in sesi yine her zaman işitilmektedir. İlk kıvılcığını Descartes'tan alan her hareket verimli olmuştur.

Felsefenin Avrupadaki bugünkü durumunu gözönüne getirecek; sonra da, geriye dönüp Descartes'in bir filozof olarak öğretip tasarladığı şeylere bakacak olursak, aradaki uzaklığın büyük olduğunu görürüz. Descartes'in, şuuru ve isteği bakımından, kendisi için en önemli ve en kesin olan şeylerin birçoğu artık kuvvetten düşmüştür. Descartes'in metoda, bütün bilim kolları için, bilhassa felsefe için, sağlamca ortaya konacak olan bir araştırma ve güvenlik yoluna bağladığı sonsuz umut doğru çıkmamıştır. Her nesnenin hakikatini meydana çıkarabilecek olan bu yeni bulunması gereken metod, Descartes'tan beri birçok filozofları, son olarak da, bir bilim diye anlaşılan felsefenin fenomenolojik bir gidişe dayanan tasarısında, Husserl'i, planlı bir gayretle doldurmaktadır. Ama, her defasında, bu iddianın pekçok aşırı bir iddia olduğu ortaya çıkmış, tasarlanan şeyin bir utopia olduğu görülmüştür. Buna yakından bağlı olarak, Descartes'in bir planı, kendisinden sonra Leibniz'in büyük bir gayretle ele alıp ileri götürdüğü 'mathesis universalis', matematik bir modele göre kurulmuş olan evrensel bilim planı da yıkılmıştır. O zaman-

* "Filozof olarak Descartes", 1950 yılının kış semestresinde, İstanbul Üniversitesi'nce tertiplenmiş olan Descartes gününde Ord. Prof. Dr. Heinz Heimsoeth tarafından yapılan konuşmanın daha o zaman Türkçeye çevrilmiş olan metnidir.

dan beri geçen yüzyıllarda, bu üniversal bilimin yerine, pek çeşitli olan ve boyuna çapraşıklaşan bir bilimler dokusu geçmiştir: metodları ve sonuçları bakımından geniş ölçüde birbirilerinden bağımsız olan bu büimler, hiçbirvakit kendiliklerinden bir uyuma erişememişlerdir. Buna bir de, hem felsefenin, hem de, yüklendiği işin karşısında, bilimlerin, gittikçe daha açık olarak beliren ayırdığı eklenmektedir. Bir kere elde edildi mi, felsefe geleneğinin bütün düşünme-biçimlerinden ayrılmak suretiyle, dünya, insan ve tanrı üzerinde kesin, şüphe götürmez bir bilginin kurulmasını mümkün kılan ve büsbütün açık temellere dayanmakla kalmayıp (sonradan Fichte'nin de istediği gibi) tek bir ilkedен kalkan bir metafisik'e varmak çeşidinden Descartes'a ait, — uyarı olarak pek etkisi olan —, büyük bir iddia da yıkılıp gitmiştir.

Şimdi de, günümüzün felsefe durumu içinde, Descartes'm kılavuz düşüncelerinden hangilerinin tam bir aktualiteye eriştiğini soracak olursak, seçebildiğime göre, filosofun, ilk ortaya çıkışlarından beri gerçekliklerinden birşey yitirmedikten gayrı, bugün de yeniden önem kazanan, üç bu-luşu belirmektedir.

Bunlardan ilki, Descartes'm bugün füsöflarca değerli bulunan başlıca hizmeti olup felsefesinin, subjek'ten, ben'den kalkmasıdır: bu da, herkesin bildiği 'cogito ergo sum' cümlesinde dile gelir. Şimdi, bu başlan-gıcın, insanın bilmesi üzerindeki felsefe öğretilerinin kurulması için eskiden beri taşımakta olduğu önemden sözaçacak değilim. Burada, asıl, bu başlangıcın, dünya ve hayat üzerindeki felsefe anlayışı için taşıdığı önemin üzerinde durmak istiyorum. Bu düşünen ben'den, bu kendisi için doğrudan doğruya kesin olan şuurdan kalkarak işe başlamak; Descartes'm ölümünden sonra çağımıza kadar geçen yüzyıllar boyunca, ister Berkeley'in yahut Kant'ın tarzında, ister Fichte'nin yahut Hegel'in tarzında, isterse de geçenlerde sona ermiş olan nesillerin, yeni-kantçıların, yahut Husserl'in, ya da Brunschvig'in tarzında olsun; felsefeye bir idealismin kurulması için bir vesile veya teşvik yerine geçmiştir. İdealisme göre, dünyayı kendi tasavvurumuz olarak, tabiatı, şuurun şekü verici formları içinde karşımıza çıkan bir görünüş olarak, bütün varolanı yalnızca ruh-yetisinin konusu ve içeriği olarak kavramak, biricik tutarlı felsefe yolu idi. Bana öyle geliyor ki, bu şuur-idealizminin çağı artık kapanmak üzeredir. Bu idealizm parlak devrinde, sonuna kadar, metafizik bir ruh inancına dayanarak yaşamıştır; bugün ise, böyle bir inanca bel bağlanamamaktadır. Felsefe son birkaç on yıl içinde yeniden varolanın kendisine, dünyaya, nesnelere dönmüştür. Hem de felsefe artık, şuurumuzun bütün düşünce-kuruluşlarının yöneldiği kendinden varlığın sözünü etmekten ürkmektedir. Descartes'm kendisi bu anlamda hiç de "idealist" değildi. Descartes'm gerek tabiat-felsefesinin gerekse metafisikinin iddiası, bize gö-

ründüğü yahut düşünmede synthesis aktları üe kurulduğu gibi değil de, kendi başına ve kendinde varolduğu gibi, varlığa sokulmaktı.

Ama, çağdaş felsefenin “nesnelere” dönüşü, antik çağın filozoflarına dayanarak varlığın kendisini sormanın yeniden canlanması, yeni ontoloji ve bu ontologiden çıkıp yerleşen tabiat-felsefesi ile insan ve toplum dünyasını, tarih dünyasını araştıran felsefe — işte bu dönüş, düşüncenin şuurdaki reflexion’unda bir son-temelein, artık başka bir şeye geri götürülüp dayatılamayan, ortadan kaldırılamayan bir şeyin belirmediğini ve bunun, karşımıza çıkan ve konuşmamızın konusu olan herşeyi kuşattığını bildiren Descartes’m o derin görüşünün ve buluşunun feda edüdüğünü göstermez. Schopenhauer, bir yerde, bu son-temele, hayat anlayışımızın ilk-antinomisi der: çünkü, biz, biryandan, bizden, insanlardan, genel olarak insan şuurunun ortaya çıkmasından uzun zaman önce varolmuş olan bir dünya içinde bulunuruz; ama öteyandan da, dünyayı, ancak, tasavvurumuzda olup biten, şuurumuzda kendini gösteren birşey olarak bilip anlarız. Bu büyük ve bümeceli durumu, günümüzde, Karl Jaspers, “her yanı kuşatan şey” kavramı üe anlatır: bu “her yanı kuşatan şey” bir son-temeldir, bütün tektek nesnelere içinde bulunur, daha doğrusu küçükteki ve büyükteki tek şeyi içine alan ve hiçbirzaman kavranamayan birşeydir. Grek düşünürleri için dünya, tanrı, varlık ve ebedi-oluşan, işte bu heryanı kuşatan şeydi. İdealist sistemlerini Descartes’m bu düşünen subjekt’inden kalkıp kuran yeniçağın düşünürleri de, heryanı kuşatan şey deyince, şuur, düşünmeyi anlıyorlardı. Çağdaş düşünüşü, felsefe yapan insanın, daha Schopenhauer’in ilk-antonomi düşüncesinde beliren sallantılı bir durumda olduğunu gösterir. Varlığın ilkelerini toptan ele geçirmek düşü, ister varlığın öz-formları, ister benliğin ve şuurun formları halinde olsun, metafizik’in Hegel’de de görülen bu parlak düşü sona erdikten sonra; filozof, kendi sonluluğunun, insanın bilgi ve hayat durumundaki sonluluğun şuuruna tamamiyle yeniden vardıktan sonra, — Descartes’in buluşu, “her yanı kuşatan şey” in bir temel-tarzmı, subjektivliğin yeniden aktuelleşen “transendental idealism” in çeşitli şekillerinden ve sistemlerinden büsbütün kurtulmuş olan anatarzmı bulmak diye anlaşılmıştır. Buna, bir de, Descartes’m başlangıcında, bugün, biryandan Husserl’in anladığı mânadaki fenomenologide, öteyandan da Heidegger ile bütün existenz-felsefesinin varlık çözümlemesinde olduğu gibi, bambaşka görüşlerde birbirinden ayrılarak ortaya çıkan iki şeyin bulunduğunu ekleyelim. Bununla da, biryandan, “benliğin” yahut Kant’a ve Kant’çılara göre genel şuurun üzerindeki reflexion’u, bize, aramızda birbirimizi anlayıp karşılıklı düşünerek konuşmada dayanak olan o son-temeli, artık elle tutulamayanı; öteyandan da, içinde tek kişinin, kendisi için zaruri bir son-temel, her özellikte gene heryanı kuşatan bir hayat olduğu ve bu hayatın

ortadan kalkması ile tek kişi için dünyanın da göçüp gideceği, tek kişinin şahsî, individual beni üzerindeki reflexion'u anlatmak istiyorum.

Bugün de bilhassa etkisi sürüp giden ikinci bir başarı, Descartes'ın, hertürlü teleologik düşünme alışkanlıklarını kökten, tabiat felsefesinin dışında bırakmasıdır. Filozofun tasarı halinde bildirdiği maddî olan herşeyin mekanizmi, genel olarak yeniçağ düşünmesinin kılavuz tasavvurlarından biridir. Bu mekanizmin Descartes'ın öğrettiği şekliyle tutunamamış olması, buna karşılık meselâ Descartes'ın kabul etmediği dinamizm ile enerjideki kuvvet ilkesinin, daha Leibniz'in, sonra yeniden Kant'ın, bir de bugünün tabiat-felsefesinin yolunu belirlemiş olması, bu kılavuz düşüncenin esasta taşıdığı değerde bir değişiklik yapmaz. Bu düşünce, binlerce yıl boyunca sürüp gitmiş olan ve insan düşünmesine yaradılıştan uygun gelen ve insanın kendisini denemesinden, yaptığı işlerden ve başına gelen şeylerden çıkan kategorilerle çalışan hertürlü tabiatın yorumlanmasından kesin olarak uzaklaşmaya dayanmaktadır. O zamandanberi, tabiat üe inşam kosmik oluşu ile tarihî bir birlik içinde toplamak ihtiyacı, Descartes tarafından kesin olarak reddedilen düşünce-biçimlerine, meselâ romantik tabiat felsefesinde Schelling ile Hegel'in, günümüzde de Henri Bergson'un düşüncelerine yol açmıştır. Bu düşünüşün bilhassa yine 19. yüzyılda, ruhî, manevî, sosyal ve tarihî varlık alanlarına karşı saldırılara bir tepki olmak üzere, son onyılların felsefesinde, birçok yerlerde, tabiat anlayışındaki "mekanizm" e çevrilen bir tenkit ortaya çıkmıştır. Tabiat bilimlerinin hakikatım sınırlı perspektivler olarak kendi alanları bakımından, tabiat ve madde bakımından relativleştirmek ve bu bilimlerdeki metodik'in modern insanın teknik yönden hakimiyet iradesine bağlı olduğunu açıklamak eğilimi kendini göstermiştir. Bu da, sonunda gene daima madde ile enerjiyi, bütün kuvvetlerdeki ve şekillerdeki tabiatı, biz insanların gerçekleştirdiğimiz ve kendi içimizde yaşadığımız çesitten bir "hayat" diye anlamak isteyen bir "hayat-felsefesi" nin yararına olmuştur çok kere. Bütün bunlarla ne kazandırsa kazandı, gene de Descartes'ın, ilkin doğan modern bilimle birlikte bize öğretmiş olduğu ana ilke unutulup gitmemektedir: bu ilke, dünya yapısının uçsuz bucaksız makrokosmik ve mikrokosmik-atomcu oluşunu, bizim gayeye yönelen eylemlerimizin ve beklèmelerimizin kanunluluklarından büsbütün başka olan, kendine öz kanunlulukları içinde kavramaktır. Bilim ve felsefede, insan düşüncesinin, kendi insan-alanı dışına taşan ne büyük bir genişlemesi! Böylece, yabancı olan, büsbütün başka olan, pek-insanî tasavvurdan sıyrılmak suretiyle, büyük şekilleri içinde objektif ve katkısız olarak kavrandı. Descartes'ın tabiat felsefesindeki ölmez rehberliğinin özü budur. Buna aydınlatılması uzun sürecek olan bir şeyi ekleyelim: Descartes'ın bu başarısı, belli ölçüler çerçevesinde organik varlığın tabiat-felsefesi için de doğrudur. Organizmaların de düpedüz mekanik sistemler,

hayvanların adetâ automat'lar olduğunu söyleyen Descartes'ın koskoca paradoksu, metod bakımından pekçok verimli tesirleri olduğu halde, şüphesiz gene de tutunmamıştır. Ama, günümüzde neovitalizmin ortaya çıkışından beri, bilhassa yeniden aktuel ve kalıcı bir önem kazanan bir düşünce de, bir gayeye göre hareket eden ve gayri-şuurda belli hedeflere yönelen bir yaratık olarak, kendimizi-denememizin kategorileri üe kavranamayan organik hayatın, kendisine öz bir kanunluluğa bağlı olmasıdır. Her ne kadar, insan, hayatını gerçekleştirirken, bedenine bakıp büsbütün başka olanın da kendisine ait olduğunu hep sezip duyarsa da, insan düşünüşü burada da, büsbütün başka olana, kendi düşünüşünün özüne yabancı olana genişliyor. Burada çağdaş tabiat felsefesine, birtakım kimse-lerin 19. yüzyılın biolojik "mekanizm" i ile çarpışırken iddia ettikleri gibi, Descartes'ın hiç de büsbütün uzak kalmadığı ve kalmamış olacağı gayet özel bazı işler düşüyor.

Descartes'ın üçüncü kılavuz düşüncesi, bana kalırsa, filosofun, fiziki olan ile maddî olan, psişik olan ile manevî olan arasındaki temelli ayrıncıstenliği bulmuş olmasındadır. Birbirine uygun bir şekilde düzenlenmiş olan ve birbiri karşısında bağımsız olan iki cevheri esas alan ve herkeşce büinen öğretisi şüphesiz artık geçmişe karışmıştır. İkiyüzyıldan fazla bir zamandan beri ruh ile beden üzerinde yapılan ve bu öğretilerden yana olan tartışmalar bizim için artık arkaplana geçmiştir. Yolgösterici olarak kalan şey, sadece gerçeği ilk defa olmak üzere, birbirinden temelden ayrı cinsleri içinde tasvir ederek anlama denemesidir. Ruhu bedenden ve cisimli olan herşeyden başka cinsten diye anlamak hiç de yeni birşey değildi; bu daha Platon'dan beri kılavuzluk etmiş olan bir düşünce idi. Ama, bütün bu öğretilerde, kökleri dine uzanan metafizik inanışlar ağır basıyordu. Bu çeşitten inanışların Descartes'de de işe karıştığı açıktır. Ancak, Descartes'ın yeni birşey olarak başarısı, real olarak deneneni, temelli ayrılıkları ile bize görüldüğü gibi tasvir etmiş olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Descartes'ın herkesçe bilinen ve adetâ kötü tanınan "dualizm" i bir eksiklik değü, felsefe tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. İlk defa olmak üzere, varolan herşeyin madde, yahut hayat, yahut ruh, ya da idea diye anlaşılmasını isteyen esasta birlikçi bir konstruktionun yerini, bu başka başka alanları birbirileriyle olan ilintileri bakımından araştırma isteği ile birlikte, gerçek olanın çeşitli ana-cinslerini düpedüz gösterme alıyor. Descartes'dan sonraki yüzyıllarda, birlikleştirici metafizik'in ödevi, başka bir deyişle, bu dualismi, ister idealist, isterse materialist çeşitten olsun, bir "monizm" ile "yenmek" çabalamaları boyuna önplana geçmiştir. Ancak, bilimlerin durmadan ayrıklaşan çalışmaları sayesinde, bilimlerin kuruluşunda ortaya çıkan varlığın ayrıkkları üzerinde gittikçe artan felsefe şuuru sayesinde, Descartes'ın verimli başlangıcı yeniden etkisini göstermeye başlamıştır. Auguste Comte'un bilim öğretisinin bunda

önemli bir payı vardır; öyle sanıyorum ki, ilk defa Emile Boutroux'da, naturalisme karşı açılan ve insanın özelliği ile hürriyeti uğrunda girilen çarpışmada, bu ayrılaşmış varlık-öğretisi, bilim denemesinin temeli üzerinde bir felsefe tasarısı olmuştur. Bugünkü ontoloji, meselâ geçen haftalardan birinde gözlerini hayata yumuş olan Nicolai Hartmann'ın, bu büyük filosofun eserlerinde işlenmiş olan şekliyle ontoloji, ilk başlangıcı yeniçağda Descartes'ta bulunan bir yolda yürümektedir. Bu yolda yürüyenlerin Descartes'dan ileriye gitmelerine sebep olan şey, ne son varlık-ilkesinin iki tane olmasının beğenmemesi, ne de ikiliği bir birlik içinde toplama isteğidir; asıl sebep, Descartes'ın bulduğu ayrılığın, gerçek olanı denemede biricik ayrılık olmadığını kavramak, daha doğrusu, maddî olana sıkı sıkıya bağlı olduğu halde, maddî-canlı varlığın, maddî varlıktan ayrıldığını; (hayvani olanda da bulunup bir görevi olan) psişik varlığın, insanda ve insanın kurduğu kültür ve medeniyet dünyasında real olan, manevî varlıkla bir olmadığını kavramaktır. — Kısaca söylemek gerekirse, bağlantısının kanunlarını ve düzenini araştırmanın hervakitki gibi gittikçe büyüyen bir ödev olarak felsefeye düştüğü, içinde yaşadığımız bu dünyayı; kendimizle birlikte içinde yaşadığımız dünyayı, ilkin ve yalnızca birlik ve ahenk postulat'ı bakımından değil de, çokyanlı bir kuruluş olarak görmeyi bize ilk defa öğretmiş olan ve öğreten Descartes'tır.

Çeviren: Nermi Uygur